



ОСВІТА. ПЕДАГОГІКА

УДК 373.3.013

ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ: АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ВИМОГ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙ

Баліка Людмила, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики виховання, Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID: 0000-0003-0042-7744

E-mail: liudmyla.balika@rshu.edu.ua

У статті здійснено аналіз вимог й рекомендацій до створення освітнього простору Нової української школи. Наголошено, що освітній простір – це не лише навчальні програми, методи, засоби, а все, що оточує учнів, забезпечує створення ефективних умов для розвитку їхніх ключових компетентностей. Відзначено, що на державному рівні створення сучасного ефективного освітнього простору регламентується нормативно-правовою базою, зокрема Законами України, Наказами Міністерства освіти і науки України, Державними стандартами, нормами й правилами.

Ключові слова: *Нова українська школа, формування, освітній простір, початкова школа, вимоги й рекомендації, шкільна будівля, класна кімната, облаштування, шкільні меблі.*

FORMATION OF THE EDUCATIONAL SPACE OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL: ANALYSIS OF EXISTING REQUIREMENTS AND RECOMMENDATIONS

Liudmyla Balika, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Associate Professor at the Department of Theory and Methodology of Education, Rivne State University for the Humanities

ORCID: 0000-0003-0042-7744

E-mail: luidmyla.balika@rshu.edu.ua

The article deals with the analysis of the requirements and recommendations for the creation of the educational space of the New Ukrainian School. It is emphasized that the educational space includes not only educational programs, methods, tools, but everything that surrounds students and ensures the creation of effective conditions for the development of their key competencies. It is accented that at the state level the creation of a modern effective new educational space is regulated by the legal framework, in particular, the Laws of Ukraine, Orders of the Ministry of Education and Science of Ukraine, State standards, norms and rules.

There were pointed out such components of the new educational space as: creative external and internal design; comfort and energy efficiency; modern conditions for learning, development and communication; barrier-free space and conditions for inclusive education; multifunctional environment. It is emphasized that the organization of the educational space of the classroom requires the use of new IT technologies, multimedia tools, the creation of cells, which makes it possible to create various opportunities for various types of activities, cause joy, stimulate imagination, and motivate learning. Great attention is paid to external (3D and thematic design with maximum use of the facade, modern murals) and internal (learning rooms and common areas) design. The focus is on equipping with modern furniture that ensures a healthy body position due to constant change of working posture (the so-called «active seat principle»).

It is noted that the creation of a new effective educational space requires changes in the planning of buildings of educational institutions and school grounds. It is emphasized that most of modern school buildings are not suitable for the implementation of the latest pedagogical approaches and don't make it possible to diversify the organization of the educational process. Renovation of a school

building can be carried out by means of cosmetic or major repairs or total reconstruction with additions and superstructures.

Keywords: *New Ukrainian school, formation, educational space, primary school, requirements and recommendations, school building, classroom, arrangement, school furniture.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Одним з головних завдань реформування Нової української школи є створення сучасного безпечного освітнього простору, який сприятиме творчому розвитку дітей та їх мотивації до навчання. Під реформою розуміється не лише зміна навчальних програм та засобів навчання, а й дизайн та організація освітнього простору. Отже, створення сучасного ефективного освітнього простору, який комфортний для усіх учасників освітнього процесу – головне завдання реформи НУШ.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз проблеми створення нового освітнього простору Нової української школи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки в психолого-педагогічній науці проблема організації освітнього процесу в закладах освіти стала предметом наукових розвідок Р. Павелківа й І. Петренко (2021), А. Нечипорчук (2019), Т. Ткач (2008) та ін. [9; 4; 114]. Аналіз ефективних підходів для створення якісного освітнього простору НУШ здійснив Д. Косенко (2018, 2019) [2; 3].

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Освітній простір – це складова освітнього середовища, який облаштовано так, щоб учень почував себе зручно, а його навчання та виховання відбувалося цікаво та захоплююче. Освітній простір – це не лише навчальні програми, методи, засоби, а все, що оточує учнів, забезпечує створення ефективних умов для розвитку їх ключових компетентностей.

Перед українським суспільством стоїть завдання створити такий новий освітній простір в закладі освіти, щоб там хотілося навчатися дітям. Складовими нового освітнього простору визначають: креативний зовнішній та внутрішній дизайн; комфорт та енергоефективність; сучасні умови для навчання, розвитку та спілкування; безбар'єрний простір та умови для інклюзивного навчання; багатофункціональне середовище. Варто відзначити, що на державному рівні створення сучасного ефективного нового освітнього простору регламентується нормативно-правовою базою, зокрема Законами України, Наказами Міністерства освіти і науки України, Державними стандартами, нормами, правилами та стандартами.

Освітній процес регламентується дією Законів, зокрема: «Про освіту» [12], «Про повну загальну середню освіту» [13].

В Законі «Про освіту» (2017) зазначено, що мета освіти – всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей, тобто розвиток основних ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності.

Також визначено право усіх учасників освітнього процесу на доступ до наукових, освітніх та інформаційних ресурсів, електронних підручників та інших мультимедійних освітніх ресурсів у порядку, визначеному законодавством [12].

Основними документами, які визначають порядок організації освітнього простору, є «Методичні рекомендації щодо організації освітнього простору Нової української школи» (2018) [10] та «Примірний перелік засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для навчальних кабінетів початкової школи» (2018) [11].

Зокрема, в «Методичних рекомендаціях» наголошено, що організація освітнього простору навчальної кімнати вимагає використання нових ІТ-технологій, мультимедійних засобів, створення осередків, що дає змогу створити різноманітні можливості для різних видів діяльності, викликати радість, стимулювати фантазію,

мотивувати до навчання. Також наголошено, що обладнання класної кімнати повинно відповідати чинним в Україні стандартам та таким вимогам, як ергономічність, безпечність, форма та розміри, міцність, вага, колір, естетичність [11].

Концепція «Нова українська школа» проголошує докорінну реформу загальної середньої освіти, зокрема, створення освітнього простору, який буде сприятливим для всіх учасників освітнього процесу. Також наголошується на важливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі. Застосування ІКТ в освітньому процесі значно сприяє процесу навчання; підвищує мотивацію до навчання; розвитку навичок самостійності; розвитку особистості тощо [5].

У створенні нового освітнього простору особлива увага надається безбар'єрності та інклюзивному навчанню в закладах освіти. До переваг інклюзивного навчання належить: усунення бар'єрів в системі освіти та системі підтримки дітей з особливими потребами; залучення батьків до освітнього процесу; діти з особливими освітніми потребами отримують можливість для нормальної соціалізації, розвитку своїх сильних сторін і талантів; створення атмосфери спокійного прийняття відмінностей інших людей.

Особливістю нового освітнього простору для дітей з особливими потребами є створення ресурсної кімнати в закладі освіти. Ресурсна кімната – це спеціально організований простір для розвитку дитини та гармонізації її психоемоційного стану, де дитина може розвантажитися, зняти нервову напругу, знизити рівень агресії та тривожності [6, с. 87]. Мета створення ресурсної кімнати в закладі освіти – результативне навчання учнів, що потребують індивідуального підходу; усунення труднощів у соціалізації та навчанні дітей.

При створенні ресурсної кімнати особлива увага приділяється предметно-просторовому плануванню; освітленню та вентиляції; санітарно-гігієнічним умовам; зовнішньому шумовому фону. Тобто перебування дитини з особливими потребами в ресурсній кімнаті повинно відповідати усім вимогам та бути безпечним для їхньої життєдіяльності.

Варто відзначити, що забезпечення теплової надійності та енергоефективності будівельних об'єктів також регламентується на державному рівні, зокрема це комплекс нормативних документів, в основі яких знаходяться ДБН В.2.6-31:2006 та ДБН В.1.2-11:2008, повністю покриває нормативний простір, який встановлено в директивах ЄС стосовно енергоефективності будинків (Directive 2002/91/EC) [8].

Також приділяється увага як зовнішньому, так і внутрішньому дизайну закладу освіти. Під час оформлення зовнішнього дизайну надається перевага яскравості, зокрема це 3D та тематичний дизайн з максимальним використанням фасаду, сучасні мурали (стінопис).

У оформленні внутрішнього дизайну належна увага приділяється не лише класним кімнатам та навчальним приміщенням, а й зонам загального використання (холи, коридори, гардероб, сходи та ін.), зонам відпочинку (рекреації), спортивно-фізкультурним приміщенням, актовій залі, їдальні, бібліотеці, санітарним приміщенням тощо.

В сучасному оформленні класних кімнат рекомендують максимально використовувати в освітньому процесі стіни (розміщення мультимедійних засобів навчання та кількох дошок), меблі-трансформери та мобільні меблі для різних форм організації освітнього процесу.

Під час оформлення холів, коридорів, гардеробів, сходів тощо застосовують сучасні дизайнерські підходи: 3D, перспектива, колористика, цікава для дітей тематика, що розвиває творче мислення, широкий світогляд та естетику [8].

У зонах рекреації створюються умови для відпочинку учнів усіх вікових категорій, також можуть використовуватися для освітнього процесу, зокрема командної роботи, для роботи в групах, для буккросінгу тощо. Також діти тут можуть відпочивати, працювати, сидіти, лежати, рухатись у різних рівнях тощо. Меблі у цих зонах призначені для

підтримки різних положень тіла дітей (лежання, сидіння тощо) та можуть бути як тверді, напівтверді, так і м'які. Столи та робочі поверхні, які застосовуються для самостійної та групової роботи, можуть мати різні параметри за висотою, формою та габаритами стільниці.

Навчальні кімнати оснащені сучасними меблями, які забезпечують здорове положення тіла за рахунок постійної зміни робочої пози (так званий «принцип активного сидіння»).

В закладах середньої освіти використовуються такі типи учнівських меблів як: стільці з сидінням, наближеним до горизонтального ($\pm 5^\circ$), та відповідні столи; стільці зі змінним нахилом сидіння ($\pm 5^\circ$), та відповідні столи; високі столи для роботи стоячи [7, с. 52].

Стільці з сидінням, наближеним до горизонтального, та відповідні столи – це традиційний та найбільш розповсюджений тип учнівських меблів, який відрізняється універсальністю, простою конструкцією, різноманіттям дизайну [7].

Стільці зі змінним нахилом сидіння ($\pm 5^\circ$) набувають більшою популярності в закладах освіти. Такі стільці можуть змінювати нахил сидіння завдяки механізму кріплення сидіння або особливій формі опори, що дозволяє прийняти учню більш здорову позу сидіння.

Високі столи для роботи стоячи використовують як альтернативні для тих учнів, що стомились сидіти, і як меблів, якими можна повністю укомплектувати цілий кабінет [7].

Варто наголосити, що меблі для учнів повинні відповідати антропометричним розмірам дитини. Аналіз сучасних досліджень засвідчив, що відповідність меблевих розмірів повинна забезпечуватися не за ростом, а за підколінною висотою дитини.

Для забезпечення відповідності розмірів меблів розмірам тіла дитини використовуються такі засоби:

- комплектація класів та кабінетів учнівськими меблями фіксованої висоти кількох ростомірних груп;
- багаторозмірні учнівські меблі, висота яких може змінюватись персоналом за допомогою інструменту;
- регульовані меблі, висота яких може легко бути змінена самим учнем [7, с. 56].

Також учнівські меблі повинні бути мобільними. Основною ознакою мобільності меблів є їх вага. Вага стільця не має перевищувати 4 кг., вага одностільця має бути не більше, ніж 10 кг., двостільця – до 15 кг. Така вага дозволяє учням переносити або пересувати меблі.

Для підвищення мобільності учнівські парти можуть бути оснащені коліщатами, які стоять не на всіх опорах, бажано тільки на опорах, віддалених від учня. Ці столи не ковзають під час роботи, і щоб перемістити їх, потрібно підняти лише ближній край. В учнівських столах повинна бути горизонтальна поверхня або поверхня, що змінює нахил від горизонтального до $+15^\circ$. Варто відзначити, що столи з фіксованою похилою поверхнею є незручними у гнучкому просторі та не відповідають європейським та українським стандартам.

Стільці для учнів повинні відповідати також ергономічним вимогам, тобто підтримувати тіло дітей та давати їм можливість зручно здійснювати усі необхідні рухи [7, с.59].

Важливе місце в оснащенні освітнього простору належить демонстраційному обладнанню. До демонстраційного обладнання належить: основні прилади (класна дошка, демонстраційний стіл); додаткові поверхні та пристрої. Варто наголосити, що демонстраційне обладнання дозволяє урізноманітнити способи презентації інформації під час освітнього процесу.

Основна класна дошка може бути:

- крейдова («чорна»);

- магнітно-маркерна («біла»);
- мультимедійна панель або екран;
- трансформер, що поєднує декілька видів чи всі ці види демонстраційних поверхонь [7, с.69].

Важливо, щоб розміри демонстраційної дошки відповідали нормам, зокрема ширина – 3000 мм. а висота – 1000 мм. Також має значення висота підвісу дошки (від 600 мм. до 900 мм.), що забезпечує зручний огляд. Проте це не завжди є зручним для роботи учнів молодшого шкільного віку та тих, хто користується колісним кріслом, зокрема є недоступною верхня частина дошки [7, с. 70].

До додаткових поверхонь відносяться екрани, крейдові, магнітно-маркерні, коркові дошки, фліпчарти тощо, які можуть бути як навісними, так і мобільними.

Для створення нового ефективного освітнього простору потребує змін планування будівель закладів освіти та пришкільних ділянок. Більшість будівель закладів освіти є малопридатними для сучасних педагогічних підходів та не дозволяють урізноманітнити організацію освітнього процесу. Також більшість цих шкіл знаходиться у незадовільному технічному стані, мають некомфортний інтер'єр.

Також зі зміною демографічної ситуації в країні у деяких громадах шкільні будівлі не задовольняють освітні потреби. В одних випадках шкільні будівлі настільки великі, що використовуються нецільово, а в інших катастрофічно не вистачає площі.

Згідно чинних норм ДБН В.2.2-3:2018 «Будинки і споруди. Заклади освіти» [1] на одного учня повинно припадати 15 м² загальної площі шкільної будівлі. Цей орієнтир є показником для визначення, чи потребує заклад освіти реконструкції з розширенням, чи навпаки є завеликим.

Оновлення шкільної будівлі може відбуватися за допомогою косметичного, капітального ремонту або реконструкції з прибудовами та надбудовами.

Косметичний ремонт – зміна кольору фасаду будівлі, меблів та обладнання, покращення окремих приміщень, що дозволяє певним чином змінити умови організації освітнього процесу. Проте такий ремонт не дає можливості перепланування простору, що зменшує можливості організації освітнього простору.

Капітальний ремонт – це оновлення інженерних мереж, усунення технічних недоліків основних конструкцій; здійснення перепланування окремих приміщень відповідно до вимог сучасних норм.

Реконструкція з прибудовами та надбудовами – пристосування будівлі до оновлених вимог організації освітнього процесу; докорінна зміна просторової організації школи, створення нових приміщень відповідно до сучасних норм, запровадження нових підходів до освітнього простору.

Вибір того чи іншого підходу до оновлення освітнього простору закладу освіти залежить від фінансової спроможності громади та детальному прогнозі таких чинників як демографічний, соціально-економічний, технологічний тощо.

Під час створення нового освітнього простору у закладі освіти також звертається увага на осучаснення: пришкільних ділянок, зовнішнього вигляду будівель та планування, меблювання та обладнання інтер'єрів [7, с. 85].

Під благоустроєм пришкільної території розуміється: планування та зонування ділянки; створення пішохідних, велосипедних та автомобільних доріжок; обладнання та озеленення окремих ділянок території (навчально-ігрових, фізкультурно-спортивних, господарчої зони) відповідно до їх призначення [7].

Під час оновлення зовнішнього вигляду будівель враховуються такі аспекти як: силует та композиція фасаду; оздоблювальні матеріали та колористика фасаду; рішення окремих елементів фасаду: вхідної групи, вікон тощо; декоративні елементи фасаду, зокрема стінописи [там само].

Розглядаючи оновлення інтер'єру будівлі закладу освіти, враховуються наступні аспекти: склад, кількість та параметри секцій, блоків та окремих приміщень; загальне

планування будівлі, взаємне розташування приміщень та зручні зв'язки між ними; художнє рішення інтер'єрів, оздоблення та колористика внутрішнього простору будівлі; меблювання та обладнання приміщень [7].

Таким чином, оновлення усіх аспектів будівель закладу освіти відбувається одночасно або поступово, під час поетапних змін в дизайні, облаштуванні та обладнанні частин будівлі та ділянки.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, освітній простір є складовою освітнього середовища, створеного для гармонійного розвитку особистості учнів. Базовими складовими нового освітнього простору є: креативний зовнішній та внутрішній дизайн; комфорт та енергоефективність; сучасні умови для навчання, розвитку та спілкування; безбар'єрний простір та умови для інклюзивного навчання; багатофункціональне середовище. Доведено, що гармонійне поєднання усіх базових складових освітнього простору забезпечить створення ефективних умов для розвитку ключових компетентностей учнів.

Здійснений аналіз не розкриває всіх аспектів проблеми, тому перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у висвітленні механізмів практичного створення комфортної атмосфери в просторі Нової української школи, зокрема, в класних кімнатах і рекреаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державні будівельні норми України: Будинки і споруди. Заклади освіти. Київ: Мінрегіон України, 2018. 63с.
2. Косенко Д. Освітній простір НУШ: рекомендації та реальні можливості. *Освітня політика*. 2018. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1163-osvitnij-prostir-nushrekomentatsiji-ta-realni-mozhливostyami>. (дата звернення 20.02.2023).;
3. Косенко Д. Якість освітнього простору: підходи, критерії, інструменти оцінювання. *Освітня політика*. 2019. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1339-yakistosvitnogo-prostoru-pidkhodi-kriteriji-instrumenti-otsinyuvannya>. (дата звернення 20.03.2023).
4. Нечипорчук А. Новий освітній простір. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/novij-osvitnij>. (дата звернення 22.02.2023).
5. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ, 2016. 40с.
6. Новий освітній простір. Безбар'єрність. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/408/NOP_Bezbar'yernist.pdf (дата звернення 22.02.2023).
7. Новий освітній простір. Мотивуючий простір. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/407/NOP_Motivuyuchiy-prostir.pdf (дата звернення 22.02.2023).
8. Новий освітній простір. Символи змін. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna-serednya/nop/5noprekoment22.pdf> (дата звернення 22.02.2023).
9. Павелків Р., Петренко І. Педагогічні підходи до формування освітнього простору: теоретичний аналіз проблеми. *Інноватика у вихованні*. 2021. Том 1. №13. С. 39–49.
10. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації освітнього простору Нової української школи: Наказ Міністерства освіти і науки України №283 від 23.03.2018. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nop/3metodichni-rekomendatsii.pdf> (дата звернення 25.02.2023).
11. Про затвердження примірною переліку засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для навчальних кабінетів початкової школи: Наказ Міністерства освіти і науки України №137 від 13.02.2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-zasobiv-navchannya-ta-obladnannya-navchalnogo-i-zagalnogo-priznachennya-dlya-navchalnih-kabinetiv-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення 25.02.2023).
12. Про освіту: Закон України № 2145-VIII від 5.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 25.02.2023).

13. Про повну загальну середню освіту: Закон України № 463-IX від 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення 25.02.2023).

14. Ткач Т. Освітній простір особистості : Монографія. Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2008. 272 с.

REFERENCES

1. Derzhavni budivelni normy Ukrainy: Budynky i sporudy. Zaklady osvity. Kyiv: Minrehion Ukrainy, 2018. 63s. [in Ukrainian]
2. Kosenko D. Osvitnii prostir NUSh: rekomendatsii ta realni mozhlyvosti. *Osvitnia polityka*. 2018. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1163-osvitnij-prostir-nushrekomendatsiji-ta-realni-mozhlyvostyami>. (data zvernennia 20.02.2023). [in Ukrainian]
3. Kosenko D. Yakist osvitnoho prostoru: pidkhody, kryterii, instrumenty otsiniuvannia. *Osvitnia polityka*. 2019. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1339-yakistosvitnogo-prostoru-pidkhodi-kriteriji-instrumenti-otsinyuvannya>. (data zvernennia 20.03.2023). [in Ukrainian]
4. Nechyporchuk A. Novyi osvitnii prostir. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/novij-osvitnij> (data zvernennia 22.02.2023). [in Ukrainian]
5. Nova ukrainska shkola: Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly. Kyiv, 2016. 40s. [in Ukrainian]
6. Novyi osvitnii prostir. Bezbariervnist. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/408/NOP_Bezbaryernist.pdf (data zvernennia 22.02.2023). [in Ukrainian]
7. Novyi osvitnii prostir. Motyvuiuchy prostir. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/407/NOP_Motivuyuchiy-prostir.pdf (data zvernennia 22.02.2023). [in Ukrainian]
8. Novyi osvitnii prostir. Symvoly zmin. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna-serednya/nop/5noprekoment22.pdf> (data zvernennia 22.02.2023). [in Ukrainian]
9. Pavelkiv R., Petrenko I. Pedahohichni pidkhody do formuvannia osvitnoho prostoru: teoretychnyi analiz problemy. *Innovatyka u vykhovanni*. 2021. Tom 1. №13. S. 39–49. [in Ukrainian]
10. Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo orhanizatsii osvitnoho prostoru Novoi ukrainskoi shkoly: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy №283 vid 23.03.2018. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nop/3metodichni-rekomendatsii.pdf> (data zvernennia 25.02.2023). [in Ukrainian]
11. Pro zatverdzhennia prymirnoho pereliku zasobiv navchannia ta obladdnannia navchalnoho i zahalnoho pryznachennia dlia navchalnykh kabinetiv pochatkovoi shkoly: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy №137 vid 13.02.2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-zasobiv-navchannya-ta-obladdnannya-navchalnogo-i-zagalnogo-pryznachennya-dlya-navchalnih-kabinetiv-pochatkovoyi-shkoli> (data zvernennia 25.02.2023). [in Ukrainian]
12. Pro osvitu: Zakon Ukrainy № 2145-VIII vid 5.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia 25.02.2023). [in Ukrainian]
13. Pro povnu zahalnu seredniu osvity: Zakon Ukrainy № 463-IX vid 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (data zvernennia 25.02.2023). [in Ukrainian]
14. Tkach T. Osvitnii prostir osobystosti : Monohrafiia. Kyiv: Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuca APN Ukrainy. 2008. 272 s.